

Όψεις των συζητήσεων για τη γλώσσα

Οι συζητήσεις, η αρθρογραφία και οι μελέτες για τη γλώσσα αποτελούν θέματα συνυφασμένα με τη σύγχρονη πολιτιστική πραγματικότητα. Το «γλωσσικό πρόβλημα» ως εξέλιξη του «γλωσσικού ζητήματος» φαίνεται να αποτελεί ένα είδος εμμονής, να παύει πολλές φορές διαστάσεις ιδεοληψίας και η επίκλησή του είναι ένα είδος εισιτηρίου για τη χορεία εκείνων που φέρονται ν' αγωνιούν για το μέλλον του ελληνικού πολιτισμού.

Η γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας σπανίως αντιμετωπίζεται με επιστημονικά κριτήρια που την ξεετάζουν ως δομή, λεξιλόγιο, φωνολογία στην εξελικτική της πορεία, η οποία καθορίζεται από την εξέλιξη των ανθρώπων που τη μιλούν και τη γράφουν. Συνήθως η προσέγγισή της γίνεται με καταστροφολογικά κριτήρια που επισείουν κινδύνους από τις ξένες λέξεις, τις νεανικές ιδιολέκτους, την εισαγωγή όρων από την εφαρμογή της υψηλής τεχνολογίας στην καθημερινή μας ζωή. Είναι χαρακτηριστικό αυτών των αναλύσεων πως αντιμετωπίζουν τη γλώσσα ως άθροισμα λέξεων και λεξιδίων, προβάλλουν κανονιστικά πρότυπα λόγου και προτείνουν τη συνεχή ενασχόληση με τα αρχαία ελληνικά ως μέθοδο, τρόπο και προϋπόθεση για την κατανόηση και την καλύτερη εκφορά της νέας ελληνικής.

Τελικά εκείνο που προτείνεται είναι μια νεφελώδης εικόνα της νεοελληνικής γλώσσας που «πρέπει» να μιλιέται, μιας γλώσσας που θα στερείται ποικιλομορφίας, αφού θα αποκλείει κάθε έκφραση που θα αποκλίνει από το «υγιές» πρότυπο, μιας γλώσσας που θα προσπαθεί να επιλύσει σύγχρονα προβλήματα επικοινωνίας μιμούμενη το «τέλειο» πρότυπο της αρχαίας ελληνικής.

Τα προηγούμενα συνιστούν στην ουσία πολύ περισσότερα από μια «γλωσσική πρόταση» (εξάλλου τι σημαίνει «γλωσσική πρόταση» και ποιος ο προτείνων;). Συνιστούν ιδεολογική πρόταση για τον τρόπο ανάπτυξης του πολιτισμού, για τον τρόπο συγκρότησης της σκέψης και της συμπεριφοράς. Ο έλεγχος των εκφραστικών μέσων προϋποθέτει τον έλεγχο της σκέψης.

Τα αρχαία ελληνικά ως «σύγχρονη» πολιτιστική πρόταση

Παρά το γεγονός ότι η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών έχει επανέλθει στο Γυμνάσιο εδώ και χρόνια (διδάσκονται βεβαίως σταθερά στις δυο πρώτες τάξεις του Λυκείου) με

τη λογική του να υπάξει βελτίωση της ομιλίας (όχι της σκέψης;) των νέων και σύνδεση με τα «παλαιότερα ελληνικά» μας, εντούτοις υπάρχουν άνθρωποι που εξακολουθούν να προτείνουν την επάνοδό τους στο Γυμνάσιο. Είναι αστέιο βεβαίως το γεγονός πως η άγνοια της πραγματικότητας δε στέκεται εμπόδιο στη διατύπωση επιχειρημάτων, αλλά και το ότι την εκστρατεία την αναλαμβάνουν δημοσιογράφοι και ιθύνοντες των «ελληνοπρεπέστατων», ως προς την επωνυμία, Mega Channel, Antenna T.V., Tele City, Star Channel, του φοβερού —απ' όλες τις απόψεις— Sky (με την υποτιθέμενη αρχαία ελληνική γραφή του ονόματός του), αλλά και περιοδικά που ελάχιστη σχέση έχουν μ' αυτό που η κοινή αντίληψη θεωρεί προβολή του ελληνικού πολιτισμού.

Πριν από αρκετά χρόνια ο Ι.Θ. Κακριδής προσπαθούσε να εξηγήσει την εμμονή στην αρχαία ελληνική γλώσσα που οδήγησε στην επιβολή της καθαρεύουσας ως αδυναμία ν' αφομοιωθεί μια πολιτιστική περιουσία μεγαλύτερη από το μέγεθος των κληρονόμων της και ως ευκολία μίμησης εκείνου που θαυμάστηκε περισσότερο στον αρχαίο κόσμο: «Έτσι αρχίζαμε και μπάζαμε από τον παλιό εκφραστικό πλούτο ένα σωρό στοιχεία χωρίς να έχουμε νιώσει πραγματικά την ανάγκη τους. Δεν ήταν η ψυχή που είχε ζήσει κάτι βαθιά και λαχταρούσε να βρει την έκφρασή του στο λόγο. Δεν ήταν μια πληθώρα πνευματικής ζωής που να πλάσει τη λέξη. Ήταν ένας γλωσσικός πληθωρισμός χωρίς αντίκρουσμα που πήγε να μας σβήσει και τη λίγη ζωή που ζούσαμε [...]. Κόσμοι ζωντανόι δεν κερδίζονται έτσι εύκολα από τα λεξικά, ακόμα κι αν αλλάξουμε την κατάληξη και κάνουμε όλα τα τριτόκλιτα πρωτόκλιτα [...]»¹.

Κι όμως, ένας «ζωντανός κόσμος» επιχειρείται να κατακτηθεί με μέσα παλαιά και κριτήρια πεπαιτωμένα και αναχρονιστικά. Σήμερα τα αρχαία ελληνικά παρουσιάζονται με τον ίδιο τρόπο, όπως και παλιότερα: ως ασφαλής ασπίδα απέναντι στις ξένες λέξεις, ως τονωτικό του ελληνικού φρονήματος, ως λειμώνας λέξεων όπου «ευδαιμονες» λεξιθήρες θα κάνουν τους περιπάτους τους και θ' αναβαθμίζουν το κύρος τους.

Είναι τραγικό, βεβαίως, πώς οι «υποστηρικτές» (;) του αρχαίου ελληνικού λόγου τον υποτιμούν ως Λόγο και τον ευτελίζουν σε άθροισμα λέξεων και παραθεμάτων. Μια τέτοια τυπική και τυπολατρική προσέγγιση της αρχαίας γλώσσας απωθεί από το λογικά ζητούμενο: τη γνώση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στην ποικιλομορφία του, στην ιστορική του διάσταση και προσφορά, στα όριά του. Αυτό το ζητούμενο μπορεί να επιτευχθεί με την αμεσότητα, με το σύγχρονο λόγο. Το κίνητρο είναι τελικά εκείνο που θα προσδιορίσει και τον τρόπο παρουσίασης του αρχαίου ελληνικού λόγου.

Όταν ο Σεργκέι Αϊζενστάιν γύριζε τον *Αλέξανδρο Νιέφσκυ*, προβληματιζόταν για το πώς θα μεταφέρει τα όσα προηγήθηκαν της μάχης της 5ης Απριλίου 1242, γνωστής με τ' όνομα «Σφαγή των Πάγων», όπου ο Νιέφσκυ και οι στρατιωτικοί ηγέτες του Νόβγοροντ ηγήθηκαν του νικηφόρου αγώνα κατά των Γερμανών:

«Πρόβαλλαν κάποτε αμφιβολίες. Πώς, για παράδειγμα, ο Μεγάλος Αρχοντας των Τευτόνων Ιπποτών θα εξηγηθεί με τον Τβεοντίλο, τον προδότη του Ποκόφ; Θα μιλήσουν τη γερμανική γλώσσα της εποχής, χωρίς ένας διερμηνέας να μεταφράζει τα γερμανικά του 13ου αιώνα, γλώσσα ακατάληπτη για μας ή τα ρωσικά της ίδιας εποχής, το ίδιο ελάχιστα καταληπτά;

Ποιο είναι το σημαντικότερο για το θεατή: Η ιδιοτυπία του ρυθμού και του ήχου μιας ξένης γλώσσας, εξηγημένης με υπότιτλους ή τ' ότι ο θεατής εισάγεται άμεσα, με την ελάχιστη

προσπάθεια, σ' όλες τις τραγικές λεπτομέρειες της προδοσίας, της περιφρόνησης των νικητών για τους ηττημένους και της έκτασης των αρπαχτικών σχεδίων τους; Ποιο είναι το σημαντικότερο: μια γλωσσική άσκηση ή ο ακριβής πίνακας του στρατηγικού πλάνου της μελλοντικής Σφαγής των Πάγων, αναπτυγμένου σε λαγαρή σημερινή γλώσσα από τον Αλέξανδρο;

Ασφαλώς όταν τα λόγια έχουν αντικειμενικό σκοπό να καθορίσουν και να εξηγήσουν στους θεατές τα γεγονότα που αναπαριστάνονται, εκείνο που μετρά πρώτα είναι η σαφήνεια και η διαύγιά τους»².

Όταν, όμως, το θέμα μεταστρέφεται από την κατανόηση του πολιτισμού στην αναζήτηση της ετυμολογίας λέξεων, τότε ο πολιτισμός γίνεται λεξικό, γρίφος και η σχέση μαζί του «αγάτης αγώνας άγονος», για να θυμηθούμε τον Σαίξπηρ.

Τελικά τα αρχαία ελληνικά χρησιμοποιούνται και προβάλλονται με τρόπο που υποτιμά και τα ίδια και τα νέα ελληνικά, τα οποία στη σύγκριση μαζί τους φέρονται κατώτερα. Χρησιμοποιούνται όχι ως κίνητρα και ερεθίσματα σκέψης αλλά ως μέσα παρεμπόδισης της σκέψης και αναστολής της δημιουργικής πράξης.

Η υποτίμηση του προφορικού λόγου

Είναι γνωστή η παρότρυνση προς τους μαθητές να μη γράφουν στις εκθέσεις τους όπως μιλούν. Η προτροπή δε στηρίζεται στο «να μάθουν και να αποδείξουν ότι ξέρουν πως το ίδιο πράγμα είναι δυνατό να περιγραφεί με πολλούς και διάφορους τρόπους»³. Βάση της έχει την άποψη ότι ο γραπτός, «κόσμιος» λόγος είναι εξ ορισμού ανώτερος. Ο προφορικός λόγος ταυτίζεται με την καθημερινή ζωή, κάτι που εμφανίζεται ως ευτελές, ενώ ο γραπτός με στιγμές περισυλλογής και υψηλών σκέψεων. Ο προφορικός λόγος συνδέεται με το λαϊκό ενώ ο γραπτός με το λόγιο και γι' αυτό «ευγενές». Ο προφορικός λόγος συνδέεται με τους ιδιαίτερους κώδικες επικοινωνίας, τις ιδιολέκτους που χρησιμοποιούν οι νέοι στις παρέες τους, οι εργαζόμενοι στη δουλειά τους, οι γείτονες στις συναντήσεις τους: είναι πολύχρωμος και εκτός «καθωσπρεπισμών». Ο γραπτός, αντίθετα, εμφανίζεται ως απότοκο σοβαρότητας.

Αυτή η διάσταση φαινόταν πιο έντονη στη σύγκρουση μεταξύ της προφορικής-δημοτικής και της γραπτής-καθαρεύουσας. Γι' αυτή τη διάσταση είχε γράψει ο Δ. Χατζής: «Η σχιζογλωσσία είναι το γλωσσικό μας καθεστώς. Η συμφρορά και η γελοιότητα μιας γλωσσικής κατάστασης όπου διαβάζουμε άρτος και προφέρουμε ψωμί —όπως το είπε και ο Mirambel— όπου τρώμε το ψωμί μας και το ψωμάκι μας μα πρέπει να το γράφουμε πως είναι άρτος»⁴.

Σήμερα μπορεί να μην εκδηλώνεται ανοιχτά η αντίθεση ως αντίθεση δημοτικής-καθαρεύουσας, αλλά ως αντιπαράθεση μεταξύ ενός χυδαίου και ανθελληνικού προφορικού λόγου και ενός γραπτού «σοβαρού» λόγου. Και σημειώνεται η φοβερή αντιστροφή: να επιχειρείται η μετατροπή του προφορικού λόγου σ' ένα άνευρο συνονθύλευμα λογιωπατισμών, καθαρευουσιανισμών προκειμένου ν' αποκτήσει «κύρος».

Έτσι, παρουσιαστές ειδήσεων, εκπομπών και πολιτικοί εκφέρουν ένα λόγο με γραμματική και συντακτική ανομοιογένεια (λίγο από δημοτική, λίγο από καθαρεύουσα), με γλωσσικά δάνεια απ' όλες τις περιόδους της ελληνικής γλώσσας. Μ' αυτόν τον τρόπο δε διαπαι-

δαγωγούν, βεβαίως, γλωσσικά τους ακροατές, θεατές, αναγνώστες, αλλά δημιουργούν ένα στυλ επικοινωνίας όπου ο ομιλών προβάλλει τον εαυτό του ως κυρίαρχο λόγω των λεκτικών του σχημάτων και πολλαπλασιάζει τη δύναμή του απέναντι σ' ένα δέκτη που νιώθει ανίκανος να κατανοήσει ανθρώπους, υποτίθεται, «υψηλού πνευματικού επιπέδου».

Σ' αυτό το πνεύμα εντάσσονται και εκπομπές που ανέντιμα γελοιογραφούν τη νεανική ιδιόλεκτο αντιπαραβάλλοντάς την με «κόσμους» νέους δημοσιογράφους, με αριστούχους Πανελληνίων, με 12χροņους μαθητές που εκδίδουν εφημερίδες απαιτώντας (!) να εξοστρακιστούν οι ξένες λέξεις, με νεαρούς Γάλλους αστούς που «τιμούν» τη νεότερη Ελλάδα μαθαίνοντας αρχαία Ελληνικά.

Η αντιπαράθεση αυτή, τεχνητή στην επιστημονική της βάση, είναι ιδεολογική στην ουσία της. Κάθετη αυθόρμητο υποτιμάται, κάθε γνήσια λαϊκή έκφραση χλευάζεται, κάθε ιδιαιτερότητα στιγματίζεται εκτός κι αν με «συμπάθεια» αντιμετωπίζεται ως γραφικότητα και σύγχρονο φολκλόρ. Και, βεβαίως, η γλώσσα κάποιου δεν είναι ό,τι φεύγει από το «έρκος των οδόντων» του απλώς, αλλά η μετάφραση της σκέψης του.

Είναι ειρωνικό πως όσοι υποτιμούν τον προφορικό λόγο, συνήθως θαυμαστές του αρχαίου, ξεχνούν ή αγνοούν ότι εκείνο που δυνάμωσε τη θαυμαζόμενη αττική διάλεκτο είναι η καθοριστική συμβολή του προφορικού λόγου. Γράφει χαρακτηριστικά ο Ν. Ανδριώτης: «Το περίεργο και το θλιβερό είναι ότι η πηγή όλων των αρετών του αττικού λόγου, δηλαδή η εξάρτησή του από την ομιλουμένη γλώσσα ενώ θα αποτελέσει αργότερα υπόδειγμα για τη μεθόδευση της αναπτύξεως των γλωσσών άλλων λαών [...] θα αγνοηθεί από ένα μόνο έθνος, τους ίδιους τους Έλληνες. Αυτοί, στους μετακλασικούς χρόνους, πλανημένοι από τους γλωσσικούς οδηγούς των, τους Αττικιστές, θα απαρηθθούν το μεγάλο δίδαγμα του αττικού λόγου, δηλαδή τη ζωντάνια, τη γνησιότητα και τη φυσικότητα και θα προσκολληθούν στο γράμμα του, δηλαδή στη μίμηση της αναλλοίωτης μορφής του, μεταβάλλοντας έτσι τη συγγραφή σε άχαρη θεματογραφία και την παιδεία σε γραμματική τεχνολογία. Και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ανάμεσα σε όλες τις γλώσσες μόνο η ελληνική κατέστησε το βήμα “παιδεύω”, συνώνυμο του “βασανίζω”»⁵.

Το πρόβλημα

Θα ήταν άστοχο, βέβαια, να αγνοήσουμε την ύπαρξη προβλήματος που δεν αφορά συνολικά την ελληνική γλώσσα, αλλά εξειδικεύεται και αφορά ανθρώπους που μιλούν ελληνικά και δεν αφορά μόνο τη γλώσσα, αλλά τη γενικότερη σχέση μας με τη ζωή που αντανακλάται και στη γλώσσα. Είναι, επομένως, προβλήματα πολιτιστικά, πολιτικά, κοινωνικά που προϋποθέτουν το πρόβλημα και όχι το αντίστροφο.

Είναι, κατά συνέπεια, φυσιολογικό το νέο είδος κενταύρου, ο «καναπεδοκένταυρος», όπως εύστοχα νεολόγησε σε επιφυλλίδα του στην *Καθημερινή* ο Παντ. Μπουκάλας, ο άνθρωπος που τηλε-συμμετέχει στη ζωή να μην μπορεί παρά να εκφράσει στο λόγο του όσα του εμπεδώθηκαν στη σκέψη: τίτλοι, υπότιτλοι, επικεφαλίδες, διαφημίσεις, ευτελή πολιτιστικά και πολιτικά ερεθίσματα.

Μα πώς είναι δυνατό να είναι διαφορετικά; Η συλλογική ζωή που απαιτεί το διάλογο,

προϋποθέτει τη μελέτη και τη γνώση έχει υποχωρήσει. Πού θα βρει χώρο, ερεθίσμα, κίνητρο ο άλλος για να σκεφτεί και ανάλογα να μιλήσει; Ο «καναπεδοκένταυρος» δεν έχει καμιά σχέση με το σοφό κένταυρο Χείρωνα. Είναι κατοικίδιο, ευνοχισμένο για να μην απαντά σε ερεθίσματα σκέψης και συναισθημάτων, παρά μόνο αισθημάτων. Καταναλώνει τις αξίες-στυλοβάτες του συστήματος και οικοδομεί το ιδιωτικό του όραμα. Μόνο που από το «ιδιωτικό» ως την ιδιωτεία η απόσταση είναι μικρή.

Και όταν η ζωή ενός ανθρώπου περιστρέφεται μέσα σε λίγα τετραγωνικά δεν μπορεί παρά να εκφράζεται λίγο και όπως έχει μάθει: με ισοπεδωτικά κριτήρια για την τέχνη και τη ζωή, γιατί έτσι του έμαθαν στο σχολείο· με χρησιμοθηρική αντίληψη για τη δραστηριότητά του· με «ξένες» λέξεις γιατί εκεί που διασκεδάζει προφανώς δεν εξασκείται στον Τζόνς, στον Σεφέρη ή στον Βέντερος αλλά σε προϊόντα ξένων εταιριών, τροφίμων, ποτών, ενδυμάτων και διασκέδασης. Όταν συναντά κάποιος την ευτέλεια, την ευτέλεια θ' αναπαράγει.

Στο 1984 ο Τζορτζ Όργουελ μιλά για τη «Νέα Ομιλία» που εισήγαγαν οι ιθύνοντες της κατ' επίφασιν σοσιαλιστικής και στην ουσία φασιστικής κοινωνίας. Εκεί δεν υπήρχε μόνο η αντιστροφή κάθε έννοιας (η γνώση είναι άγνοια, η ειρήνη είναι πόλεμος, η ελευθερία είναι σκλαβιά) αλλά και η καθιέρωση ενός Λεξικού που κάθε χρόνο μίκρυνε χωρίς κανείς ν' αναρωτιέται για τις χαμένες λέξεις. Ήταν φυσικό, αφού ό,τι δήλωναν οι λέξεις αυτές (π.χ. δημοκρατία, ισότητα, διάλογος) είχε χαθεί από την καθημερινή ζωή. Οι κάτοικοι του ΑΓΓΣΟΣ, της εφιαλτικής κοινωνίας που περιγράφει ο Όργουελ απλώς αναπαρήγαγαν ό,τι συναντούσαν και δεν μπορούσαν παρά αυτό να κάνουν.

Σήμερα δε συμβαίνει το ίδιο; Ο κυρίαρχος λόγος είτε με τη μορφή του λογιοπατίστικου υβριδίου είτε με τη μορφή της αυτοκατανάλωσης στην ευτέλεια της Μιντιοκρατίας είτε με την κοσμοπολίτικη πνευματική ζωή είτε με την «προτασεολογική» πολιτική ζωή, δε θ' αναπαράγει παρά τα αντίτυπά του: κύμβαλα αλαλάζοντα. Δυστυχώς γι' αυτόν, όμως, δεν μπορεί παρά ν' αναπαράγει κι εκείνους που διαφωνούν μαζί του.

Παραπομπές

1. Ι. Θ. Κακριδής, *Το μεταφραστικό πρόβλημα*, Βιβλιοθήκη του Φιλολόγου, Αθήνα 1979, σσ. 22-23.
2. Απόσπασμα από ανάλυση του Σ. Αϊζενστάιν για την τεχνική του Α. Νιέφνυ, περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*, τ. 30, Ιούνιος 1957, σσ. 544-545.
3. Ουμπέρτο Έκο, *Τον Αύγουστο δεν υπάρχουν ειδήσεις*, Παρατηρητής, σ. 85.
4. Δημήτρης Χατζής, *Γλώσσα και Πολιτική*, Πλειάς, σ. 22.
5. Ν.Π. Ανδριώτης, *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 26.